

RITUELEN ROND GEBOORTE: RITES DE PASSAGE

Harrie Leyten

Ter inleiding

De term *Rites de Passage* (in het Engels: *Rites of Passage*) is ontleend aan het gelijknamige boek van de Franse hoogleraar antropologie Arnold van Gennep uit 1908. Hij heeft de theorie ontwikkeld van overgangsrituelen in het leven van de mens. Een voorbeeld hiervan speelt zich af rond de voordeur van een huis of kerk (of moskee, synagoge, tempel) of de ingang van een modern kantoorgebouw. Geen vreemdeling kan zonder meer naar binnen lopen. Hij zal moeten aanbellen (of kloppen, of op een andere manier zijn aanwezigheid kenbaar maken); hij moet wachten tot iemand hem vraagt wat hij komt doen (receptionist, visitekaartje afgeven) en hem binnenlaat (welkom heet). Hij zet zijn hoed af, doet zijn jas uit, doet (in sommige culturen) zijn schoenen uit, wast (in sommige culturen) zijn handen. Daarmee laat hij alles wat tot 'buiten' hoort (zoals straatvuil, vijandschap, kou en regen, het profane en wereldse) achter zich en maakt zich op om de 'veiligheid' (gezelligheid, het sacrale) binnen te stappen. De voordeur krijgt symbolische betekenis: hij markeert de overgang van buiten naar binnen, hij markeert het verschil tussen gevaar en veiligheid, tussen 'hen' en 'ons'. Vroeger werd de voordeur tijdens de bouw geheiligd door het brengen van een offer, door het sprenkelen van gewijd water, door het begraven van een muntstuk onder de dorpel. De dorpel zelf was vaak hoog, om bij overstroming het water tegen te houden. Om te voorkomen dat de bruid die voor het eerst het huis van haar bruidegom binnenging, zou struikelen over de hoge dorpel (een slecht voorteken!), droeg de bruidegom haar in zijn eigen armen over de dorpel.

Van Gennep zag in het leven van de mens vier van dergelijke cruciale overgangen: die van de geboorte, van de puberteit, het huwelijk en de dood. Iedere overgang betekende het verlaten van één levensfase om een volgende fase in te gaan. Hij onderscheidde in iedere overgang drie elementen: 1) *séparation* (scheiding): de boreling verlaat de veilige, donkere schoot van zijn moeder, een puber verlaat zijn/haar jeugd, een bruid/bruidegom verlaat de vrijheid van het ongehuwde leven, een overledene scheidt van het aardse leven. 2) *marge* (letterlijk het marginaliseren, buiten spel zetten): de boreling krijgt nog geen naam; de puber verblijft een korte of langere periode buiten de samenleving; de bruid leeft even in afzondering; de weduwe mag niet deelnemen aan het gewone menselijke verkeer. 3) *réintégration* (re-integratie): de boreling wordt ritueel opgenomen in de gemeenschap; de puber wordt als volwassene begroet na terugkeer in het dorp; de bruid en bruidegom ontvangen hun status als ouders; de overledene wordt als voorouder aanvaard; de weduwe mag hertrouwen.

Overal in Afrika bestaan *Rites de passage*. Hoewel zij in onderdelen of details van elkaar verschillen (in sommige culturen bestaat besnijdenis van zowel jongens als meisjes, in andere alleen voor een van de seksen of helemaal niet), is er in alle overgangsrituelen een algemeen patroon te onderscheiden. Het is onmogelijk om een overzicht te geven van al deze rituelen. Hier wordt een selectie gepresenteerd.

Geboorte

Volgens de traditionele opvattingen bijna overal in Afrika wordt het menselijke leven gezien als een lange doorgaande lijn, die begint lang vóór de geboorte, bij de conceptie of zelfs lang daarvóór, in het zogenaamde 'hiervoormals', de toestand waarin nog niet geboren en verblijven in afwachting van het moment dat zij 'naar de aarde gaan' en zich nestelen in een moederschoot om geboren te worden. De dag van de geboorte, die in Europa ieder jaar wordt gevierd als 'verjaardag' is voor Afrikanen niet belangrijk, omdat het leven al lang bestaat. Tegelijk wordt het leven niet gezien als iets onveranderlijks of statisch. Een kind groeit niet alleen naar zijn volwassenheid door toe te nemen in lengte en omvang, door kennis en wijsheid te verwerven. Het kind groeit ook in zijn mens-zijn, dat wil zeggen, dat een baby nog pas 'een beetje' mens is en dat pas de oude man of vrouw het 'volledige' mens-zijn heeft bereikt. De oude mens heeft het leven 'ten volle' geleefd en verdient daarom meer respect dan een kind: de belediging van een oude man of vrouw geldt als een groot vergrijp. Het woord van de oude mens wordt serieus genomen; er wordt naar geluisterd. Een kind is geliefd, het wordt geknuffeld, maar het kind moet leren, dat zijn plaats nog onder aan de maatschappelijke ladder is. Daarom werd een overleden baby zonder veel ritueel begraven, terwijl de begrafenis van een oude mens uitbundig wordt gevierd.

Akua'ba beeldje. Fanti Ghana.
(Foto: J. Leijten)

Het krijgen van kinderen wordt overal in Afrika gezien als de belangrijkste opdracht in het leven van mannen en vrouwen. Wanneer een huwelijk onvruchtbaar blijkt, wordt het in veel culturen beschouwd als niet gesloten. Beide partners kunnen zonder problemen opnieuw trouwen. Na haar huwelijk wil een vrouw zo spoedig mogelijk zwanger worden. Lukt dat niet, dan zal zij hulp zoeken bij ervaren vrouwen (moeders van veel kinderen) of bij een heler, die de oorzaak probeert te vinden voor de uitblijvende zwangerschap.

In Zuid Ghana krijgen deze vrouwen het advies een *Akua'ba* beeldje te laten snijden en dat met zich mee te dragen. Een dergelijk beeldje is vernoemd naar de vrouw Akua die ooit leefde en niet zwanger werd. Nadat zij een beeldje van een geïdealiseerd kindje (een meisje: *ba*) had laten maken en het in haar omslagdoek droeg, alsof ze een levend kind droeg werd ze zwanger. Vrouwen die zwanger willen worden, dragen sindsdien een dergelijk beeldje. Veel zwangere vrouwen gaan tegen het einde van hun zwangerschap terug naar hun moeder om in haar huis te bevallen. Vaak blijft zij een of zelfs twee jaar bij haar moeder wonen, om in alle rust en goed verzorgd haar baby

te kunnen verzorgen. Daardoor voorkomt zij ook een nieuwe zwangerschap die zij niet wenst zo kort na de geboorte van haar eerste kind.

De geboorte zelf wordt doorgaans geleid door een ervaren vroedvrouw, zelf moeder van kinderen. Bij de Maasai zegt de vroedvrouw bij het doorkippen van de navelstreng: “Je bent vanaf nu verantwoordelijk voor je eigen leven, zoals ik dat ben voor het mijne”. Dit moment wordt duidelijk beschouwd als de fysieke scheiding van het kind van zijn moeder en ritueel bevestigd. Bijna overal in Afrika wordt de geboorte van een baby niet onmiddellijk bekend gemaakt, zelfs niet aan de vader. Men is zich bewust van de risico's die verbonden zijn aan deze eerste dagen. Perinatale sterfte is hoog. Moeder en kind blijven in huis, in het donker, het kind krijgt geen naam. Het is de periode van de overgang tussen twee werelden, waarin het niet langer in de schoot verborgen zit, maar ook nog niet opgenomen is in de familie. Wanneer een baby binnen acht dagen na de geboorte stierf, werd in sommige culturen gezegd, dat het geen mensenkind was geweest, maar een kwaadwillende geest die de moeder had bezocht in de vorm van een kind. Het lijkje werd niet begraven, maar in het heilige bos gelegd.

Na acht dagen wordt het kind voor het eerst naar buiten gebracht. In het Engels heet dit *'the outdooring ceremony'*. Dit is het moment dat het kind als mens, als lid van de familie en de gemeenschap wordt aangenomen: het moment van de re-integratie. De nieuwe baby wordt gewassen, soms geschoren, prachtig aangekleed en getoond aan iedereen. Familieleden en buren komen het kind bewonderen en de moeder feliciteren. Ze brengen kleine geschenken mee.

Een trotse vader houdt zijn pasgeboren baby vast. Hij zit op een zetel die zijn gezag vertegenwoordigt en draagt daarbij feestelijke adingra omslagdoek Ashanti Ghana (Foto H. Leyten)

De vader speelt hier voor het eerst ook een rol, omdat hij op deze dag publiekelijk het kind erkent als het zijne. In Zuid Ghana zal hij een klompje goud (soms in de vorm van een kleine ketting of ring) aan zijn kind geven als teken van erkenning en waardering. Hij zal een paar druppels water en daarna een paar druppels jenever op de lippen van zijn kind leggen, waarbij hij zegt: “Wanneer je water proeft, zeg dan dat het water is, wanneer je jenever proeft, zeg dan dat het jenever is”. Hiermee roept hij het kind op om in zijn/haar leven steeds de waarheid te spreken.

Op deze dag ontvangt het kind ook zijn of haar naam, zodat het erkend wordt als volwaardig mens. Bij de Akan-sprekende volken in Zuid Ghana (Ashanti en Fanti) en in centraal Ivoorkust (Baule) krijgt het kind automatisch de naam van de dag waarop het geboren is: Kwesida (zondag): Kwesi (jongen), Esi (meisje); Dwoda (maandag): Kodjo (jongen), Adwoa (meisje); Abenada (dinsdag): Kobena (jongen), Abena (meisje); Wukuda (woensdag): Kweku (jongen), Akua (meisje); Yawda (donderdag): Yaw (jongen), Yaa (meisje); Fida (vrijdag): Kofi (jongen), Afi (meisje); Memenda (zaterdag):

Kwame (jongen), Amena (meisje). (NB. er bestaan verschillende schrijfwijzen voor de namen).

Verder kreeg het kind (vroeger) een naam die te maken had met een bijzondere omstandigheid, zoals de plaats in de volgorde van geboortes. Een eerste kind werd soms Baako genoemd, een tweede kind: Manu, een derde kind Mensah, een vierde Annan, een vijfde kind Enum. Een negende kind werd dan Nkrumah genoemd. Een tweeling kreeg de naam Atta; de eerstgeborenen werd Atta Kakra genoemd, de kleine, die vooruit gezonden is door de tweede, de oudere: Atta Panyin. In het verleden is de naam Atta veranderd in het deftiger: Arthur (dat nog steeds als Atta wordt uitgesproken). Tegenwoordig bestaat deze gewoonte nauwelijks meer, omdat kinderen steeds vaker de naam van hun vader krijgen. Soms werden kinderen die op een grote feestdag werden geboren Affi (jaar) of Afidze (verjaardag) genoemd. Een kind kon de naam krijgen van een overleden grootouder als het op die grootouder leek, of als de moeder vóór de bevalling over die grootouder had gedroomd. De voorouder was dan herboren in dit kind.

Het is opvallend, dat in de klassieke Afrikaanse kunst geen zelfstandige afbeeldingen bestaan van kinderen. Zij worden slechts afgebeeld in samenhang met hun moeder, als een verlengstuk van hun moeder. Het kind wordt in deze afbeeldingen gezoogd of op de rug gedragen, zoals moeders doen. Omdat het kind nog niet volledig lid is van de samenleving, nog niet helemaal 'gesocialiseerd', nog geen economische of productieve inbreng heeft, wordt een zelfstandige afbeelding niet als zinvol beschouwd. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de christelijke kunst waar een uitgesproken voorkeur bestaat voor afbeeldingen van het kind Jezus.

In dit verband dient gewezen te worden op de zogenaamde tweelingbeeldjes van de Yoruba (Nigeria) en de Ewe (Togo, Ghana). Hoewel deze figuurtjes gemaakt worden voor overleden kinderen (tweelingen), stellen de afbeeldingen duidelijk volwassenen voor, zoals blijkt uit de genitaliën, scarificaties, haardracht enzovoorts.

Tweelingbeeldjes Yoruba, Nigeria
(Foto Afrikamuseum Berg en Dal)

De geboorte van een tweeling is overal in Afrika een bijzondere gebeurtenis. In sommige culturen werd een tweeling vroeger beschouwd als iets tegennatuurlijks voor de mens: beide kinderen werden gedood. De Yoruba (Nigeria) zijn ervan overtuigd dat de Schepper-God deze twee kinderen als een twee-eenheid heeft bedoeld; zij moeten samen blijven, levend of dood. Indien een van de twee sterft, bestaat de vrees dat het overlevende kind ook zal sterven. Daarom wordt een substituut gevonden voor het overlevende kind, een houten beeldje, dat samen met het levende kind wordt verzorgd, gebed, gevoed en gekoesterd. Tweelingen staan in hoog aanzien: zij mogen bijvoorbeeld bedelen (wat kinderen doorgaans niet toegestaan is).

Gebruikte Literatuur:

- Beckwith, Carol en Angela Fisher: *African Ceremonies* (2 delen). Harry N. Abrams, Inc. Publishers. New York. 1999
- Beek, Wouter van: *Dogon. Africa's People of the Cliffs*. Harry N. Abrams, Inc. New York. 2001.
- Gennep, Arnold van: *The Rites of Passage*. Routledge and Kegan Paul. London. 1960 (oorspronkelijke titel: *Rites de Passage*. 1908)
- Saitoli, Tepilit Ole and Carol Beckwith: *Maasai*. Harvill. 1980
- Sarpong, Peter: *The Sacred Stools of the Akan*. Ghana Publishing Corporation. Accra. 1971
- Sieber, Roy and Roslyn Adele Walker: *African Art in the Cycle of Life*. National Museum of African Art. Washington, D.C. 1987
- Vogelzang, Jacques: *Ere Ibeji. Beelden van tweelingen, in het bijzonder van de Yoruba van Nigeria*. Afrika Museum, Berg en Dal. 1994